

Leksikalsk variation i de danske ømål

Asgerd Gudiksen
Københavns Universitet

Abstract

Inden for dialektforskningen undersøges dialektal variation typisk med udgangspunkt i et begreb, fx et redskab eller et dyr, med det formål at beskrive og forklare den geografiske fordeling af betegnelser for begrebet. Den pilotundersøgelse artiklen gør rede for, afprøver en metode til at undersøge leksikalsk variation mere bredt. Undersøgelsen sammenligner ordforrådet inden for tre centrale arbejdsprocesser i det førindustrielle bondesamfund: kornhøst, smørfremstilling og udkørsel af gødning, for at få indtryk af hvor forskelligartet terminologien er inden for ømålsområdet, og om de almindeligt udbredte ord har særlige karakteristika. Et særligt fokus for artiklen er at undersøge i hvor høj grad Storebælt udgør en terminologisk grænse. Undersøgelsen bygger primært på *Ømålsordbogen* og dens seddelsamling. Eftersom det onomasiologiske princip har præget både indsamling, organisering af samlingen og redigering er det et velegnet udgangspunkt for begrebsmæssige undersøgelser, men der er dog også en række fejkilder man må tage højde for ved udnyttelsen af samlingen.

Nøgleord: dialektologi, ømål, leksikalsk variation, ordforråd

1. Indledning

Spørgsmålet *Hvordan står kornet?* – kunne for 150 år siden betyde to forskellige ting alt efter om man var på Fyn eller Sjælland. På fynsk ville betydningen være den samme som på standarddansk, mens det på sjællandsk ville betyde *hvordan står byggen?* Dette eksempel på semantisk variation er nævnt mange steder. Også velkendt i litteraturen er det at dyret hane hedder en *hane* på sjællandsk og en *kok* på fynsk. Omtalen af leksikalske forskelle mellem sjællandsk og fynsk, indskrænker sig dog til korte bemærkninger efterfuldt af nogle eksempler (jf. fx Andersen 1970: 178, Pedersen 1987: 178).

Der er også et andet spørgsmål jeg synes er underbelyst inden for dialektforskningen. Undersøgelser af leksikalsk variation tager ofte udgangspunkt i et enkelt begreb, fx et redskab, med det formål at beskrive og forklare den geografiske fordeling af betegnelser for det pågældende begreb, og denne type undersøgelser har givet værdifuld viden, fx om sammenhæng mellem ord og sag eller om ordhistorie (se fx Andersen 1974, Møller 1942, Pedersen & Warberg 1987, Skautrup 1949). De underbelyser imidlertid ofte at mange dialektord, herunder også landbrugstermer, er fælles for store områder, fx er *kærne* ‘redskab til at lave smør med’ kendt i hele Skandinavien.

For at undersøge disse variationsforhold mere systematisk er jeg begyndt på en undersøgelse der sammenligner ordforrådet inden for tre centrale begrebsområder i det førindustrielle bondesamfund: kornhøsten, smørfremstilling og udkørsel af gødning. De spørgsmål jeg forsøger at finde svar på er altså:

1. Kan det underbygges at Storebælt udgør en terminologisk grænse i et vist omfang?
2. Hvor stor er andelen af ord der er almindelige i hele ømålsområdet? Og kan der siges noget generelt om de ord der har stor geografisk udbredelse (dvs. mindst hele ømålsområdet)?

I tilknytning til det første spørgsmål vil jeg også diskutere om det sjællandske ordforråd er tættere på rigsmålet end det fynske. Der har været en vis tradition for at mene det i danske dialektologkredse uden at det er blevet undersøgt systematisk. Spørgsmålet er imidlertid om ikke denne opfattelse bygger på enkelte markante eksempler.

Leksikalsk variation er selvfølgelig også grundigt beskrevet i dialektordbøgerne, specielt de store videnskabelige ordbøger som *Norsk Ordbok*, *Ordbok över Finlands svenska folkmål*, *Jysk Ordbog* og *Ømålsordbogen*. Ordbøgerne har dog den ulempe for én der vil undersøge begreber og betydningsstrukturering at ordene er ordnet alfabetisk. Det kompenserer dialektordbøgerne dog for med krydshenvisninger mellem (geografiske) synonymymer, og netop udarbejdelsen af synonymhenvisninger er et

© 2023 Asgerd Gudiksen. *Nordlyd* 47.2: 109–118, *Struktur, ideologi og mangfold*, redigert av Ragni Vik Johnsen, Carola Kleemann, Øystein A. Vangsnes & Maud Westendorp. Publisert ved UiT Noregs arktiske universitet. <http://septentrio.uit.no/index.php/nordlyd> <https://doi.org/10.7557/12.7085>

Dette verket er lisensiert under ein [Creative Commons “Attribution-NonCommercial 4.0 International”](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisens.

område som *Ømålsordbogen* har arbejdet systematisk med. Bortset fra *Norsk Ordbok* har de ordbøger jeg har nævnt, også den ulempe at de ikke er færdige endnu. *Ømålsordbogen* er nået til *ne-*. Heldigvis er ordbogens seddelsamling for den ikke redigerede del organiseret i emner som fx "pløjning og møg", "høst", "bagning" og "mælk". Samlingen er altså et velegnet udgangspunkt for terminologiske undersøgelser.

2. *Ømålsordbogen* og dens samlinger

Ømålsordbogen er en videnskabelig dokumentationsordbog, der beskriver sproget i den førindustrielle landbokultur på Sjælland, Møn, Lolland-Falster og Fyn med omliggende øer. Det første bind udkom i 1992, og bind 12 (*lindost-march*), det hidtil seneste, kom i 2018. Ordbogen dækker en periode på ca. 200 år fra ca. 1750 til ca. 1950 med 1850-1920 som kerneperioden. En anden måde at udtrykke det samme på er at hoverparten af ordbogens meddelere er født mellem 1850-1920.

Ømålsordbogens seddelsamling omfatter ca. 3 millioner sedler og er excerperet fra både trykte og utrykte kilder, fx etnologiske beskrivelser, bondedagbøger, lokale meddeleres trykte og utrykte ordsamlinger og endelig fra ordbogens eget indsamlede materiale: direkte optegnelser på papir, meddelernes besvarelser af spørgelister og udskrifter af lydoptagelser. Seddelsamlingen blev digitaliseret i 2018 og er tilgængelig på nettet (se henvisning under "*Ømålsordbogens* seddelsamling" i referencerne). Den digitale samling er dog ind til videre lidt besværlig at navigere i da kun sedlerne under *a-marrowfatsærter* er lemmatiserede.

Indsamlingen af materiale til en kommende ordbog over ømålene begyndte da Udvalg for Folkemål blev nedsat i 1909, men kom først rigtig i gang omkring 1925 hvor udvalget var blevet reorganiseret, og 1925-45 er hovedindsamlingsperioden. Da indsamlingen begyndte for alvor omkring 1925 var mekaniseringen af landbruget for længst godt i gang, fx blev de første andelsmejerier oprettet i 1882, og 10 år senere var der omkring 900 mejerier i Danmark. Meddelernes oplysninger om arbejdsprocesser og redskaber inden for det førindustrielle landbrug er derfor i nogle tilfælde baseret på erindringer fra deres barndom og ungdom. Visse arbejdsprocessor fortsatte dog til en vis grad op i 1900-tallet, fx er der meddelere født så sent som i 1920'erne og 1930'erne der har prøvet at høste korn med le og binde kornet i neg, fordi man i reglen mejede et skår til selvbinderen at køre ind på marken på for at intet korn skulle gå til spilde.

2.1 *Spørgelisterne*

De hjælpemidler der specielt er indrettet til at indsamle landbrugsordene, er "Billedhæftet", "Den Store Spørgeliste" og de etnologiske spørgelister.

Billedhæftet er, som titlen siger, et hæfte med billeder af redskaber o.l. i reglen med numre på de enkelte dele, hvis navne så skal angives. Billedhæftet blev færdigt i 1925, og i 1926 kunne man også tage Den Store Spørgeliste i brug.

Den Store Spørgeliste er ikke en egentlig spørgeliste, men nærmest en lille begrebsordbog. Der er i alt 13 hovedemner i Den store Spørgeliste, fx "arbejde", "vejr og vind", "sygdomme", og de 13 hovedemner er igen underinddelt i nummererede undergrupper. I de enkelte undernumre er der oplyst en række ord hvis formål var dels at tjene som støtte for optegnerne ved direkte optegnelse, dels som inspiration og hjælp for meddelere. Oplistingen af ord under "Kornhøst" begynder således: "høste, meje (Skaar, Hug o.l. se under Høhøst), Mejetøj, -red, Mejgern, -bom, en Mejer, Rughøst osv. ..." og således fortsætter det med knap 100 stikord alene under kornhøst. Nogle af meddelere var i stand til at bruge spørgelisten som den var tænkt: som inspiration til sammenhængende beskrivelser hvor ordene kom i deres naturlige sammenhæng, men for mange var den vanskelig at arbejde med og de mange emner overvældende. Det var derfor kun få år man sendte Den Store Spørgeliste ud til meddelerne, derimod fortsatte man med at bruge den ved direkte optegnelse.

De etnologiske spørgelister udsendtes mellem 1932-1945, bortset fra et enkelt efterslæt i 1955 på to lister. Af relevans for denne undersøgelse er den stencilerede liste "Hø- og Kornhøsten" (Bjerrum m.fl. u.å.) og "Mælken og dens produkter" (Møller 1938). De etnologiske spørgelister bygger på grundige forundersøgelser af emnet dels i optegnelser, dels i etnologiske beskrivelser og normalt giver spørgelisterne lange, sammenhængende beskrivelser af processer og redskaber, fx er Møller 1938 på 16 sider.

Også i de etnologiske spørgelister er der som oftest anført ordforslag. Fx bliver der spurgt i mælkespørgelisten: "hvad kaldtes stangen [dvs. i en kærne]: *kærnestang*, *kærnestav*, *smørstav* eller *kærnestage*".

Til emnet udkørsel af gødning blev der ikke udarbejdet en etnologisk spørgeliste, men i en af de utrykte "ØMO-spørgelister" (Spørgsmål fra Ømålsordbogens redaktion nr. 36, december 1973), der typisk kun havde spørgsmål om enkeltord, blev der bragt nogle generelle spørgsmål om udkørsel af gødning med opfordring til at skrive en sammenhængende beretning, en opfordring flere meddelere efterkom. Uddrag af besvarelserne blev i det følgende år publiceret i en artikel (Køster 1975).

2.2 Fejlkilder

Man skal være opmærksom på at samlingen indeholder belæg og ord der udspringer af optegnelsessituationen. Både i Den Store Spørgeliste og i de etnologiske spørgelister er der som sagt ordforslag, og man kan ikke udelukke at belæg indsamlet ved hjælp af spørgelisterne kan være fremprovokeret af listens forslag – så meget desto mere som at nogle af redskaberne og arbejdsprocesserne var gået af brug og de tilhørende ord ikke længere var i daglig brug. Spørgelisterne har formentlig også medvirket til at regelmæssige sammensætninger af typen *kærnestang* er blevet overrepræsenteret i samlingerne i forhold til dagligsproget, hvor man ofte bare har sagt *stang*, *stav* osv.

Belæg kan også være fremkaldt af optegnerens spørgsmål ved direkte optegnelse eller ved lydoptagelse. I uddraget fra en optagelse fra Husby på Vestfyn ser vi sandsynligvis et eksempel på at en meddelers ordvalg bliver påvirket af spørgsmålet:

Interviewer: høstede I ind imod eller høstede I

Meddeler: vi høstede imod, ind imod kornet

At dømme ud fra andre optegnelser fra området brugte man normalt udtrykkene *høste ind til* eller *hugge imod*. Men som det næste eksempel fra Smerup i Østsjælland viser er det ikke alle der lader suggere:

Interviewer: men man var gået altså dengang var man gået over til at bruge aflægger eller har du også set de har brugt mejetøj og le?

Meddeler: ja nogle nogen gjorde jo, på de små steder der blev jo da mejet med mejereder som de sagde.

Meddeler nr. to retter taktfuld intervieweren. I hans dialekt hed det ikke *mejetøj*, men *mejerede*.

Man skal også være opmærksom på at ordene kan være brugt beskrivende og derfor heller ikke tilhører den leksikalske norm, som i dette udpluk fra nordsjællandsk optagelse:

Interviewer: har I kærnet smør selv?

Meddeler: ja ok ja, det var et hårdt arbejde, det var det; og det var sådan sådan en stor tønde ja den var på langs og så inde i der var sådan en vindmølle og så var der et håndtag vi drejede på, og det var et hårdt arbejde det at dreje på den for det var sommetider så var det ikke nemt at få smør

Det meddeleren beskriver er givetvis en kærnetype der blev indført omkr. 1860 hvor kærningen foregår ved at en aksel med træplader drejes med et håndsving. Formuleringen *der var sådan en vindmølle* antyder at vindmølle her er brugt beskrivende, for at anskueliggøre indretningen af redskabet, og et opslag i samlingerne bestyrker denne formodning.

Sidst, men ikke mindst skal man tage højde for at der kan mangle belæg fra et område af tilfældige optegnelsemæssige grunde. Til trods for at der blev arbejdet energisk på at dække hele ømålsområdet, er indsamlingen ikke helt jævn, bl.a. fordi indsamlingen i høj grad var baseret på frivilligt arbejde. Undertiden finder man "minussedler", sedler der viser at et ord eller vending har været efterhørt med negativt resultat, men ofte kan man ikke afgøre sikkert om forklaringen på manglende belæg er at ordet ikke har været brugt det pågældende sted, eller at det bare ikke er blevet optegnet, heller ikke om enkeltstående belæg i et område

er eksempler på individuel sprogbrug, spontandannelse eller beror på en fejl, fx fejlluskning. Kort sagt kan der altså være detaljer der er usikre, og spørgsmål materialet ikke kan besvare. Det skal dog ikke overskygge at der er tale om en værdifuld samling der ofte indeholder oplysninger man ikke kan få andre steder fra.

3. Undersøgelsen

Jeg har valgt tre de tre emner smørfremstilling, høst og gødningsudkørsel af flere grunde. For det første var det arbejdsprocesser alle bønder i det førindustrielle landbrug var fortrolige med, og terminologien derfor almensproglig, for det andet er det begrebsområder der har været fokus på ved indsamlingen, og for det tredje er det begrebsområder der allerede har været underkastet redaktionel analyse. De er nemlig blevet forredigerede, som det hedder i den interne terminologi på *Ømålsordbogen*, dvs. at der for hvert udtryk inden for emnet er blevet skrevet en redaktionsseddel med betydningsforklaring, udbredelsesangivelse og henvisninger (jf. *Ømålsordbogens* seddelsamling under referencerne). Der er endvidere blevet udarbejdet et system for synonymhenvisningerne hvor et af udtrykkene er blev valgt som hovedsynonym hvorfra der henvises til de øvrige synonymer (der igen henviser tilbage til hovedsynonymet). Dvs. at redaktørerne også har overblik over synonymer der ligger længere fremme i alfabetet end der hvor den egentlige, alfabetiske redaktion er nået til.

Udgangspunktet for min analyse har været synonymkredsene og de såkaldte leksikonafsnit fra *Ømålsordbogen*. Mht. smørprocessen har jeg endvidere hentet inspiration fra den rammesemantiske analyse i Lena Wienecke Andersens ph.d.-afhandling, baseret på *Ømålsordbogens* emnesamling mælk (Wienecke Andersen 2014).

Ømålsordbogens leksikonafsnit er sammenhængende beskrivelser af redskaber og arbejdsprocesser, der har form som artikler i en encyklopædi, men adskiller sig herfra ved at der løbende henvises til den dialektale terminologi. Der henvises imidlertid normalt kun til hovedsynonymet, men efterfølgende har jeg kontrolleret de relevante ord i ordbogen og seddelsamlingerne. For de redigerede ords vedkommende har jeg for det meste fulgt *Ømålsordbogens* udbredelsesangivelser, men har dog også i enkelte tilfælde kontrolleret baggrundsmaterialet.

Ømålsordbogen opererer dels med generaliserede udbredelsesangivelser, dels med opregning af de lokaliteter (normalt på sogneniveau) hvor et ord, en betydning osv. er optegnet. De generelle udbredelsesangivelser er "alm" (dvs. almindelig udbredt), "vist alm" (dvs. vist almindeligt udbredt), "spor opt" (dvs. sporadisk optegnet og muligvis almindeligt), "spor" (dvs. sporadisk forekommende). Det bør måske præciseres at "almindelig" ikke siger noget om ordets frekvens i og for sig, men ord med vid geografisk udbredelse vil dog også ofte være veletablerede og frekvente. Både "vist alm" og "spor opt" afspejler at indsamlingen er foregået geografisk ujævnt. Det må dog tilføjes at også "alm" forekommer hyppigt. Derimod er "spor" meget sjældent forekommende i ordbogen da det kun meget sjældent kan udelukkes at supplerende optegnelser kunne have bragt belæg fra flere lokaliteter.

De generelle angivelser kan vedrøre hele ømålsområdet eller større eller mindre underområder, altså fx Ø(spor opt), S(spor opt), nvS(spor opt), der angiver at det pågældende ord eller udtryk henholdsvis er "spor opt" i hele området, på Sjælland og på Nordvestsjælland. Oprensning af sogne og andre lokaliteter bruges hvis redaktøren ikke tør generalisere på grundlag af materialet. Udbredelsesangivelserne er baseret på skøn, der bygger på den geografisk fordeling af belæggene kombineret med hvilke typer kilder ordet forekommer i, og i hvor høj grad udtrykket har været i fokus ved indsamlingen. Generelt kan man sige at nyere lån fra rigsmålet, herunder landbrugsfaglige udtryk, ofte ikke vil have været jagtet så intensivt, men det kan bestemt også gælde for dialektgloser der ikke er fælles med rigsmålet. Eftersom udbredelsen beror på skøn, kan man ikke udelukke en anden redaktør i visse tilfælde ville have vurderet anderledes. Drøftelser redaktørerne imellem har dog sikret en vis ensartethed i vurderingen.

For hvert af de tre emner indledte jeg med at lave en oversigt over de pågældende arbejdsprocesser: Hvilke elementer indgår i processen, hvilke delopgaver udføres, hvilke redskaber bruges, og hvem udfører opgaverne? Oversigten over arbejdsprocesserne inden for kornhøst ser således ud:

skære strå af med et mejetøj (en le forsynet med kroge til at opfange kornet) – samle kornstråene i bundter – binde kornstråene i neg (med en lok af kornet eller et særlig bånd) – stille negene på

række til tørring – stikke negene op på vognen til en der lægger læs (lægger negene på en særlig måde) – køre ind – læsse vognen af og anbringe negene på loft eller i hæs (dvs. i stak)

Ved beskrivelsen må der træffes nogle valg om afgrænsning af rammen. Som det ses inddrager jeg i denne pilotundersøgelse kun de traditionelle, førindustrielle arbejdsprocesser og redskaber, selv om mekanisering og arbejdsbesparende redskaber vinder gradvis frem fra 1850. Jeg har således udeladt høst med slåmaskine, smørkærning med de nyere kærnetyper med håndsving og mejeridrift med centrifuge. Arbejdsprocessen ‘køre gødning ud’ foregik med stort set de samme redskaber langt op i 1900-tallet og har derfor ikke måttet afgrænses på samme måde. Følgende elementer indgår i min oversigt af denne proces:

brække gødningen løs fra møddingen og læsse den på møgvognen ved hjælp af en møggreb eventuelt en møgkniv – køre gødningen ud på marken – hakke gødning af vognen med en møghakke og fordele den ud over marken i små bunker – sprede (strø) gødningen ud over markerne.

Man kan også i nogen tilfælde diskutere om en given aktivitet hører med til processen. Hører det fx med til høsten at skærpe lebladet? Ved emnet smørfremstilling har jeg valgt også at inddrage fremskaffelsen af råstoffet, altså malkningen og følgende elementer indgår således i analysen:

malke kørerne – bringe mælken hjem (ved malkning i marken) – hensætte mælken i flade ler- eller træfade til syrnning – skumme fløden af – kærne fløde til smør

4. Resultater

Normalt plejer man at anskueliggøre dialektgeografisk variation ved hjælp af kort. Der er imidlertid grænser for hvor mange fænomener der kan vises på et kort uden at det bliver uoverskueligt, og flere kort om samme fænomen kan også være lidt besværlige at orientere sig i. Jeg har derfor forsøgt mig med et Excelark i stedet for – et ark for hvert af de tre emner.

hugge kornstrået af	Sjælland	Møn	Falster	Lolland	Fyn	Tåsinge	Langela.	Ærø
meje					X		(X)	(X)
høste						X		
hugge		X			faste forb			
kratte								
hulde			(X)					

Figur 1: Uddrag af høstskemaet: ‘hugge kornstrå af’.

Figur 1 viser et uddrag af høstskemaet, der viser betegnelserne for at skære kornet af med et *mejetøj* (en le forsynet med kroge til at opfange kornet med). De fire første kolonner, altså kolonnerne til venstre, repræsenterer dialektområderne øst for Storebælt: Sjælland, Møn, Falster og Lolland, og de fire kolonner til højre repræsenterer dialektområderne vest for Storebælt: Fyn, Tåsinge, Langeland og Ærø (jf. kort i slutningen af artiklen). Udfyldt felt angiver at ordet er almindeligt udbredt i området. Lyserød og blå angiver at ordet kun eller næsten kun er almindelig udbredt i det østlige eller det vestlige. Gul betyder at ordet er almindeligt i visse områder både i det østlige og det vestlige, mens det for andre områder er mere usikkert om ordet er almindelig kendt, hvilket er markeret med kryds. Kryds i parentes, (X), angiver at der er tale om et enkeltstående belæg som jeg vurderer som usikkert. Jeg har endelig også anvendt grøn til at markere at ordet med stor sikkerhed kan antages at have været udbredt i hele områdsområdet.

Figur 1 viser at *meje* er almindeligt i øst og forekommer meget sporadisk i vest, mens *høste* er almindeligt på Fyn og Ærø og spredt optegnet på Tåsinge. På Langeland hedder handlingen *hugge af*, og det fremgår eksplicit af et par optegnelser at *meje* ikke bruges der. *Hugge af* er også optegnet sporadisk på Østfyn om at meje korn af i almindelighed, men ellers bruges *hugge* især i faste forbindelser angivende hvordan hugget føres (ind mod eller fra det stående korn). På Sjælland er også optegnet verbet *kratte* i forbindelser som *kratte noget af* eller *kratte i noget*. Det bruges dog især om at meje mindre arealer hvor

Leksikalsk variation i de danske ømål

mejningen er besværlig fx fordi kornet er slået ned af regn. *Hulde*, der er forsynet med markeringen (X), er kun afhjemlet i en kilde fra begyndelsen af 1800-tallet. Det kan være eksempel på et gammelt dialektord der var gået af brug i det tidsrum som de fleste dialektkilder dækker, men der kan også være tale om en fejl eller misforståelse.

Svarende til de gængse verber er *mejer* almindeligt udbredt på Sjælland, Møn og Lolland som betegnelse på person (i reglen en mand) der mejer, mens de almindelige ord på henholdsvis Fyn og Langeland er *høstkarl*, *høster* og *afhugger*. På Fyn forekommer også *jern*, betegnelse på redskabet brugt metonymisk. Det samme udbredelsesmønster genfindes også ved andre høstord, altså en overvægt af lyserød-blå-markering. Anderledes forholder det sig med emnet smørfremstilling.

Det eneste begreb vedrørende emnet smørfremstilling der har en klar geografisk distribution, er de verber der betyder 'malke de sidste dråber ud af koens yver' (jf. figur 2). De fleste virker som oprindeligt lydmalende ord, opstået som slangagtige betegnelser ved siden af udtryk som *malke ren*, der er spredt optegnet på Sjælland, Møn, Fyn og Ærø og måske har været kendt i det meste af området. Centrale begreber der repræsenterer ved ord der er almindeligt udbredt i hele ømålsområdet, er: *malke*, *malkespand*, *malkepige*, *malkekone*, *bøtte* (til hjemtransport ved malkning i marken), *kærne* både verbum og substantiv; desuden er der en række ord der er mere eller mindre tæt afhjemlet i næsten hele området: *strippe* ('beholder til at malke i'), *mælkebøtte*, *skumme*, *flyde* (skumme fløde af mælk), *stampekærne*, (*kærne*)*stav*, (*kærne*)*stage*.

malke ren	Sjælland	Møn	Falster	Lolland	Fyn	Tåsinge	Langela.	Ærø
malke ren	X	X			X		X	X
renmalke	X		X		X			
drimpe								
svotte								
sjatte		X						
slatte	nvS							
sippe	øS							
strippe					X			X

Figur 2: Uddrag af smørskemaet: 'malke', 'malke ren'.

Den større variation inden for høstterminologien hænger til dels sammen med at høstmetoderne har varieret inden for ømålsområdet. Det varierede bl.a. om kornet blev bundet i neg straks efter det var mejet, eller om det lå på skår, dvs. lå nogle dage på marken inden det blev samlet og bundet. Og det er forklaringen på at udtryk for at samle korn der ligger på skår, fx *nege op*, næsten kun forekommer på Sjælland og Lolland-Falster hvor skårlægning var almindelig i modsætning til Fyn hvor kornet blev bundet i neg med det samme. En anden metodeforskel var at man på Fyn brugte en særlig rive ved negbindingen kaldet *kratte*, men det gjorde man ikke på Sjælland. Derfor er der ikke ingen sjællandske ækvivalent til det fynske substantiv *kratte*.

række af neg på marken	Sjælland	Møn	Falster	Lolland	Fyn	Tåsinge	Langela.	Ærø
hob			(kun nFa)					
travehob	vS		(X)	X				
travesæt	nvS							
trave	X							
ån						X		
ånested						X	NLgl	
skok					især vF			X
kram								
kramsted								Æ-øer
blok					X			X
bloksted					X			X

Figur 3: Uddrag af høstskemaet: 'række af neg på marken'.

Men der er også variation inden for høstterminologien der ikke direkte har sammenhæng med forskelle i høstmetoder. Det gælder fx betegnelserne for række af neg på marken (opstillet for at kornet kunne blive tørt) (jf. figur 3).

Det almindelige ord i øst (på Sjælland, Møn og Lolland-Falster) er *hob*. I vest har vi *ån*, *ånested*, *skok*, *kram* og *kramsted*. Som det ses er der stedvis ægte synonymmer. På Ærø kan det således hedde både *hov* og *ån*. Skemaet er dog en lidt grovkornet repræsentation og slører visse forhold. *ån*, *ånested* og *skok* viser sig – hvis man zoomer ind – at være distribueret sådan at *ån*, *ånested* forekommer på det meste af Fyn, mens *skok* kun er udbredt på Sydvestfyn. *Skok* er også almindeligt forekommende i den sydlige del af Jylland, og da der fra middelalderen har været færgeforbindelse mellem Assens på Sydvestfyn og Sønderjylland er det fristende at forklare distributionen sådan at *skok* er indkommet fra jysk og har erstattet *ån* og *ånested* i det sydvestfynske på et eller andet tidspunkt, hvornår kan ikke nærmere fastslås. Eftersom kilderne før ca. 1850 er få og spredte, er det sjældent muligt at sige noget præcist om hvor gamle ordene er medmindre ordet kan dateres ud fra ekstralingvistiske kriterier. *Skok* kan dog næppe være indkommet senere end omkring 1850, eftersom det er den eneste betegnelse der optræder i optegnelserne fra Sydvestfyn.

Det skal afslutningsvis tilføjes at der også inden for emnet høst er ord der er udbredt i hele området, *le*, *leblad*, (*meje*)*krog* og verbet *binde* (mht. negbinding). Ordet *neg* er også almindeligt overalt undtagen på Ærø, hvor *lam* har erstattet *neg*. *Lam* ‘neg’ er ikke kendt fra jysk, så det kan ikke være et lån herfra, men ordets oprindelse er i øvrigt uvis.

I det foregående har jeg talt om gødning, men det almindelige ord i de danske dialekter var *møg* (i ærøsk og jysk dog med sideformen *mog*). *Møg* varierer imidlertid med *gødning* overalt. *Gødning* er formentlig et nyere ord, indlånt fra landbrugsskolerne og landbrugsfaglige håndbøger, men da ordet synes at have fået godt fat allerede i 1800-tallet, har jeg valgt at medtage det. Stedvis øst for Storebælt konkurrerer *møg* (og *gødning*) med *gødske* (almindeligt på Møn og Lolland-Falster) og *gødskning* (spredt optegnet især på Møn); vest for Storebælt på Fyn konkurrerer *møg* med *gøde*. Det tilsvarende verbum ‘at tilføre jorden gødning’ synes at kunne være *gøde* over hele området, men *gøde* kan være nyere på Sjælland hvor også verbet *møge* er almindelig udbredt og på Møn og Lolland hvor *gødske* er almindeligt.

Betegnelsen på de to vigtigste redskaber greben til at læsse vognen med og redskabet til hakke møget af vognen med hedder det samme overalt: *møggreb* og *møghakke*, og det gælder også udtrykkene for at læsse gødningen af vognen i små bunker og sprede den. Redskabet “møgsav” (svavlignende redskab der blev brugt til at skære sammenpresset gødning ud af møddingen med) har derimod flere betegnelser *møgkniv*, *møgsaks*, *møgsav*, *møgskære*, *møgskærer*, der alle er spredt optegnet, fx er *møgkniv* repræsenteret med fire belæg fra henholdsvis Sjælland, Møn, Fyn og Langeland (jf. figur 4).

slags sav til at skære med	Sjælland	Møn	Falster	Lolland	Fyn	Tåsinge	Langela.	Ærø
møgsav	X			X	X			
møgskærer	X			X			X	
møgkniv	X	X			X		X	
møgsaks				X				

Figur 4: Uddrag af møgudkørselskema: ‘slags sav’.

Der kan være flere grunde til de ret få belæg i samlingerne. En at “sagen” (selve redskabet) ikke blev brugt overalt. Der er oplysninger om brug af spade eller brug af et kasseret leblad, en anden at redskabet er forholdsvis nyt, og en tredje at et ord for dette redskab ikke var medtaget på Den Store Spørgeliste.

Et overraskende begrænset udbredelsesmønster har begreberne ‘person der læsser møddingen’ og ‘person (dreng) der kører møgvognen ud på marken’. Ord for disse begreber er kun optegnet øst for Storebælt og næsten kun på Lolland-Falster. Og forklaringen kan ikke være at fænomenet var ukendt. Nogen skulle jo køre vognen og sprede møget. Hovedindtrykket er dog at betegnelserne inden for emnet møgkørsel er almindeligt udbredt enten i hele området eller enten øst eller vest for Storebælt.

Antallet af ord som jeg vurderer har været udbredt i hele eller næsten hele ømålsområdet er 50 ud af 237 analyserede ord. Det drejer sig overvejende om betegnelser på redskaber og processer. De eneste personbetegnelser der er almindeligt udbredt i hele ømålsområdet er *malkepige* og *malkekone*.

Høstbegreberne "person der neger op" og "person der tager op" er kun konceptualiserede henholdsvis øst og vest for Storebælt, men det kan forklares ud fra forskelle i høstteknikken (jf. ovenfor), og fordelingen af betegnelser for "person der hugger strået af" følger udbredelsen af de tilsvarende verber. Det er altså kun personbetegnelserne inden for møgudkørsel hvis udbredelsesmønster er underligt.

5. Afslutning

Mine to første spørgsmål i indledningen lød: 1. Kan det bekræftes at Storebælt udgør en terminologisk grænse i et vist omfang? 2. Hvor stor er andelen af ord der er almindelige i hele ømålsområdet? Og kan der siges noget generelt om de ord der har stor geografisk udbredelse (dvs. mindst hele ømålsområdet)?

For at begynde med det første spørgsmål har pilotundersøgelsen kunnet underbygge at Storebælt udgør en terminologisk grænse. En del centrale begreber er repræsenteret ved samme udtryk i hele området, både betegnelser for at udføre en arbejdsproces, fx *malke*, *kærne*, *binde* og *hakke møg af*, betegnelser på redskaber og dele af redskaber, bl.a. *kærne*, *le*, *leblad*, *mejekrog*, *møghakke* og *møggreb*. Men når der er tale om variation, er der oftest tale om variationen mellem henholdsvis Sjælland og Lolland-Falster, henholdsvis Fynsområdet. Der kan dog også forekomme variation inden for det østlige og vestlige område.

Antallet af ord der efter min vurdering er almindelige i hel området udgør knap en femtedel (50 af 237 analyserede ord). På forhånd kunne man tænke sig at de ord der var udbredt i hele området, var simpleksord, men det gælder ikke nødvendigvis, jf. fx *mejekrog* og *møghakke*, der begge desuden også forekommer i jysk.

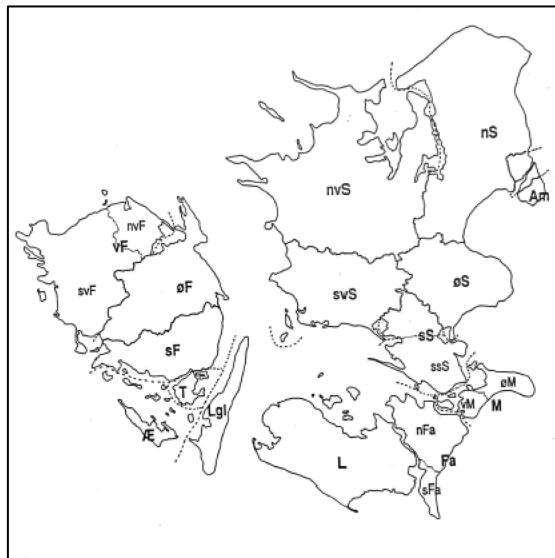
Mit sidste spørgsmål var om den sjællandske terminologi er nærmere på rigsmålet end de øvrige dialekters, og at dømme ud fra undersøgelsesordene ser det sjællandske ordforråd ikke ud til at adskille sig markant fra de øvrige dialekters i den henseende. De fleste af ordene er fællesdanske ord der har udviklet en særbetydning, fx *bom* 'skaft på mejetøj', *hob* 'række af kornneg på marken' eller *høste* i betydningen 'hugge kornstrå over', og det gælder både for sjællandsk og de øvrige ømål. De gælder også for både sjællandsk og de øvrige ømål at der er enkelte af termerne der ikke har noget kognat i standarddansk: på fynsk *ån* 'samling af neg på marken', og på sjællandsk (*møg*)*kvok*, (*møg*)*ruge* 'bunke af gødning på marken'. Men undersøgelser af andre begrebsområder vil måske vise et noget andet billede.

Mit pilotstudie dækker kun en mindre del af ordforrådet, men fremgangsmåden har givet et nyt indblik i dialektal variation, synes jeg, og virker lovende. Det ville være oplagt at inddrage andre begrebsområder, fx kunne det være interessant at analysere emner der vedrører arbejdet indendørs, fx fremstilling af garn og klæder eller bagning, men også andre typer af emnefelter.

Under overskriften "ord er dårlige dialektkriterier" bemærker Viggo Sørensen i en artikel om dialektalt ordforråd:

Jysk Ordbogs udbredelseskort over særdialektale ord, betydninger og faste forbindelser viser med al tydelighed at udbredelsesområderne varierer regelløst ganske ubundet af de traditionelle dialektgrænser etableret på grundlag af fonetiske, fonematiske og morfologiske kriterier (Sørensen 2019: 265)

Mange af udbredelsesområderne i denne undersøgelse følger en traditionel dialektgrænse, nemlig Storebælt. Forklaringen på de forskellige indtryk kunne måske til dels være at landbrugsterminologien er forholdsvis stabil, mens ordforrådet inden for andre felter er mere omskifteligt og derfor ikke "respekterer dialektgrænserne". Det vil derfor være givende også at se på synonymkredse inden for emner der ikke direkte hænger sammen med den materielle bondekultur, fx terrænformer, vejrterminologi eller sygdom (med underbegreber som kløe, hoste, have ondt og betegnelser på specifikke sygdomme). Det vil naturligvis også være interessant og relevant at følge de almindeligt udbredte ord ud over ømålsområdets grænser, som diskussionen af *skok* og *ån viste*.

Figur 5: Kort over Ømålsordbogens dialektområder. nS = Nordsjælland osv., M = Møn, Fa = Falster, L= Lolland, øF = Østfyn osv., T = Tåsinge, Lgl = Langeland, Æ = Ærø.

Referencer

- Andersen, Poul. 1970. I *Nordfyn med omliggende øer*. *Gyldendals Egnsbeskrivelse* 3: 170–181. Gyldendal, København.
- Andersen, Poul. 1974. Hvirvel og Vridel. Et ordgeografisk Tolkningsforsøg. I *Festskrift til Kristian Hald*, redigeret af Poul Andersen m.fl., 185–204. Akademisk Forlag, København.
- Bjerrum, Anders, Ella Jensen & Svend Jespersen. u.å. Hø- og Kornhøst. Upubliceret (duplikeret). *Jysk Ordbog*. <http://www.jyskordbog.dk>.
- Norsk Ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet*. <http://no2014.uib.no/perl/ordbok/no2014.cgi>
- Køster, Finn. 1975. Om gammeldags gødningsudkørsel. Optegnelser fra 1974. *Danske Folkemål* 20: 135–144.
- Møller, Kristen. 1938. Mælken og dens produkter. *Danske Folkemaal* 12: 1–16.
- Møller, Kristen. 1942. Danske Plejltyper. *Danske Folkemaal* 13: 42–64.
- Ordbok över Finlands svenska folkmål*. <https://kaino.kotus.fi/fo/>.
- Pedersen, Inge Lise. 1987. Fynsk mellem øst og vest. I 1. *Møde om Udforskningen af Dansk Sprog*, udgivet af Kristian Ringgaard, 177–189. Institut for nordisk sprog og litteratur, Aarhus Universitet, Århus.
- Pedersen, Inge Lise & Lise Warburg. 1987. En historisk og dialektgeografisk undersøgelse af strikning og strikketerminologi i Danmark. *Danske Folkemål* 29: 99–158.
- Skautrup, Peter. 1949. Kostaldens navne i danske dialekter. En dialektgeografisk skitse. I *Festskrift til Museumsforstander H.P. Hansen, Herning paa 70-Aarsdagen den 2. Oktober 1949*, redigeret af Peter Skautrup & Axel Steensberg, 356–387. København og Aarhus.
- Sørensen, Viggo. 2019. Ordforråd. I *Dansk Sproghistorie 3. Bøjning og bygning*, redigeret af Ebba Hjort, Henrik Galberg Jacobsen, Bent Jørgensen, Birgitte Jacobsen, Merete Korvenius Jørgensen & Laurids Kristian Fahl, 257–266. Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, København.

Leksikalsk variation i de danske øsmål

Wienecke Andersen, Lena. 2014. *Fra virkelighedens verden til ordbogens. Et studie i datastrukturering med henblik på betydningsbeskrivelse i Ømålsordbogen*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, København.

Ømålsordbogen. En sproglig-saglig ordbog over dialekterne på Sjælland, Lolland-Falster, Fyn og omliggende øer. 1–.1992–. Center for Dialektforskning & Universitets-Jubilæets Danske Samfund, København.

Ømålsordbogens seddelsamling. Undersamlingerne Dialektforskning/Ømålsordbogen redigeret – Dialektforskning/Ømålsordbogen uredigeret/ Emnesamlinger (“Høst”, “Mælk”, “Pløjning og Møg”, “Mælkekasser”) – Dialektforskning/Ømålsordbogen uredigeret /Redaktionssedler.

<https://sprogsamlinger.ku.dk/q.php?p=ds>